

Lengyel menekültek élete Magyarországon 1939–1945

JÁMBOR Orsolya Ilona¹

„Lengyel, magyar - két jó barát, együtt harcol, s issza borát.” tartja a mondás. Mottóként egy Lengyelországban közismert, de Magyarországon sem ismeretlen mondókat választottam, hiszen a lengyel-magyar viszony egyik legmeghatározóbb 5 évről írok. A középpontba a lengyel „menekültválság” közigazgatási és szociális ellátórendszerének megismerését helyeztem. Külön hangsúlyt fektettem a magyar lakosság és a lengyelek viszonyának feltárására. Céлом volt, hogy egy több éven keresztül folyó menekülthullám néhány aspektusát mutassam be a maga objektív valóságában, elfogultságtól és érzelmektől mentesen.

Kulcsszavak: lengyel menekültek, Belügyminisztérium, id. Antall József, II. világháború

Kutatásom középpontjában a második világháború alatti lengyel „menekültválság” közigazgatási és szociális ellátó rendszerének megismerése áll. Ha teljes részletességgel feltárni nem is tudtam, de megpróbáltam érzékeltetni a magyar lakosság és a lengyel menekültek viszonyát. A közeljövőben a visszaemlékezések, be- és feljelentések, fegyelmi és bírósági tárgyalások jegyzőkönyvei alapján szeretném árnyaltan feltárni ennek a kérdésnek a történelmi, szociológiai és szociálpszichológiai vetületeit. A mikro-történeteken keresztül sokak számára közhelyesnek vagy akár jelentéktelennek tűnő leírásokkal próbálom árnyalni a „szikár” valóságot. 1939. szeptember 1-én a Wehrmacht, szeptember 17-én a Szovjetunió támadta meg Lengyelországot. Ebben a helyzetben sok lengyel számára országa elhagyása tűnt a legjobb megoldásnak.

A Teleki-kormány 1939 áprilisától határozottan kiállt a magyar–lengyel barátság mellett, és semmiféleképpen nem akart a németek oldalán Lengyelország ellen háborúba keveredni.

Az első menekültcsoport 1939. szeptember 10-én jelent meg a magyar–lengyel határon, majd ezrek, tízezrek követték őket. Szeptember 18-án, tehát egy nappal a szovjet támadás után Teleki Pál miniszterelnök utasítására megnyitották a lengyel menekülők előtt a lengyel–magyar határt; hivatalosan csak szeptember 21-én. A menekültek számát nem ismerjük pontosan, a különböző források alapján 60–80 ezer fő között lehetett a számuk, de találkozhatunk 100 ezer, sőt 120 ezer fős adattal is.

1 JÁMBOR Orsolya Ilona menekültügyi ügyintéző, Bevándorlási és Menekültügyi Hivatal, Budapesti és Pest Megyei Regionális Igazgatóság, Menekültügyi Osztály
Orsolya Ilona JÁMBOR asylum officer, Immigration and Asylum Office, Regional Directorate of Budapest and Pest County, Asylum Unit
orcid.org/0000-0002-4581-5217, jambor.orsolya@gmail.com

A lengyel menekültek érkezése és elhelyezése

A Belügyminisztérium a lengyel menekültek érkezésének pillanatában már megbízotakat küldött ki a határállomásokra, ahol nem csupán a polgári menekültek fogadása történt meg, a Honvédelmi Minisztérium is helyezett ki határmenti különítményeket, akik először lefegyverezték a lengyel katonákat. A minisztertanács 1939. október 5-i ülésén a belügyminiszter a korábbi 120 000 pengőn kívül újabb 300 000 pengőt kért a menekültek ellátására és elhelyezésére „közjótékonyság és emberbaráti intézmények” költségvetési címen.²

A Teleki-kormány a lengyel menekültek befogadására vonatkozó döntéseit taktikai és morális indokok alapján hozta meg. A döntés megfelelt az ország külpolitikai céljainak és érdekeinek, amelyek a nyugati szövetségesekkel való kiegyensúlyozott viszony fenntartását tették szükségessé, valamint a magyar sajtó által még inkább felerősített lengyelbarát közvélemény-hangulatnak. A menekültek érkeztetésével kapcsolatban elmondhatjuk azt is, hogy a Jugoszlávián át Franciaországba távozókat nem akadályozták a magyar hatóságok.

Már szeptember 15-étől elkülönült a polgári menekültek és a menekült katonai személyek gondozása. Az előbbi a Belügyminisztérium VII. Közbiztonsági Osztályán belül a Külföldiek Ellenőrző Országos Központi Hatóság (a továbbiakban: KEOKH)³, illetve az Antall József vezette IX. Szociális Osztály intézte, a katonákkal a Honvédelmi Minisztérium XXI. ügyosztálya Baló Zoltán ezredes, majd októbertől Utassy Lóránt ezredes, korábbi londoni katonai attasé irányításával foglalkozott. Az alosztály munkáját segítette egy a *Lengyel Internált Katonák Képvisellete a Magyar Királyságban* nevezetű katonai iroda, melynek jogszerűségét a genfi egyezmény adta. A katonai iroda – melynek első parancsnoka Stefan Dembinski volt – keretében működött a lengyel tisztí bíróság és a függelemsértést elbíráló bizottság is. A Honvédelmi Minisztérium a katonai képvisellel történt előzetes megbeszélések alapján hozta meg döntéseit, nevezte ki a lengyel táborparancsnokokat, fegyelmi és átcsoportosítási kérdésekben is kikérte véleményüket, sőt a lengyel katonai erő evakuációjának elősegítése érdekében több alkalommal is vezényelt katonai egységeket a déli határ közelébe vagy egyik táborból a másikba.

Amíg a katonai menekülteket ez a lengyel katonai képviselő segítette, addig a polgári menekültekkel a Lengyel Polgári Bizottság tagjai foglalkoztak. Ezenkívül a Budapesten 1941-ig működő lengyel követség, a Vöröskereszt és több társadalmi szervezet vett részt a menekültek életének szervezésében, segítésében. A magyar kormány 140 kisebb-nagyobb katonai menekülttábor létesített – 1939 októberében már 91 tábor működött –, és Budapesten kívül még további 114 településen szállásoltak és láttak el polgári személyeket.

2 MNL OL K 27 Minisztertanácsi jegyzőkönyvek 1939. 10. 5.

3 A széles feladatkörrel rendelkező KEOKH tevékenysége megnőtt Lengyelország lerohanása – valamint az Anschluss, Csehszlovákia szétesése és a Szovjetunió megtámadása – után. Lásd Kovács (2009) és (2010).

A belügyminiszter 1940. január 24-én kelt levele a polgári menekülttáborok parancsnokainak megfogalmazta, hogy a lengyel menekültek beözönlésének következtében az ország különböző pontjain állítottak fel menekülttáborokat, és a férőhelyhiányra tekintettel magánszemélyeknél is szállásoltak el lengyel menekülteket. *„Minden polgári menekülttábor vezetését és irányítását /: ebből a szempontból tábornak véve azokat a községeket, városokat, körjegyzőségeket is, ahol a menekültek nem kifejezetten táborban vannak ellátva :/ a belügyminisztérium által megbízott táborparancsnok látja el, aki ebben a minőségben közvetlenül a belügyminisztérium IX. /: közjóléti és szegénységügyi :/ osztályának rendelkezése alá tartozik. /: Városokban a polgármester, községekben rendszerint a járás főszolgabírája, vagy a község jegyzője, kivételesen papok, tanítók stb. :/”⁴*

A táborparancsnok a tábor vezetése mellett a menekültek szociális ellátásért is felelt. A tábor zárt rendszerben működött, a tábori területen adminisztratív irodai munkák ellátására felvett „külsős” munkaeő alkalmazása is csak a Belügyminisztérium engedélyével és a táborparancsnok szigorú ellenőrzése mellett volt lehetséges.

„A menekülteket elhelyezésük megtörténte után azonnal állományba kell venni. Az állományba való vétel az erre a célra rendszeresített és a 78/Men. 1940 sz. Utasítás mellékleteként megküldött »Törzskönyv« nyomtatványon történik. A törzskönyvhöz betűsoros névmutatót, nagy létszám esetén lehetőleg kartotékot kell vezetni” – mondta ki az utasítás.⁵ A menekültek számára fényképes „Igazoló könyvecskék” kerültek kiállításra, melyeket nyilvántartásba vettek. Ezek egyfajta személyazonossági igazolványként is működtek. A nyilvántartás tartalmazta, hogy a könyvecske kinek a nevére lett kiadványozva, illetve annak sorszámát. *„A könyvecskének megfelelő része a menekült mindenkori tartózkodási helyének a rendészeti hatóságok részéről való kijelölésére, illetve feltüntetésére is felhasználható.”⁶*

A könyvecskében továbbá feltüntették a menekült személy számára jutatott támogatásokat, úgymint pénz, ruhaneműk stb., amelyeket vagy a hatóságoktól vagy jótékonyossági szervezetektől kaptak. Emellett itt kellett rögzíteni a „megőrzésre” rubrikában a menekült által letétbe helyezett tárgyak és anyagok listáját. A könyvecskékkal történő visszaélések visszaszorításának érdekében a fényképek beragasztására szánt oldalon a menekültek ujjlenyomatát is lehetett alkalmazni. A menekült magával hozott fényképét is be lehetett ragasztani, amennyiben azon megfelelően felismerhető a menekült és ezt aláírásával, a hatóság pedig megfelelő módon pecsétjével hitelesítette. A pecsét félig a fényképen, félig pedig a papíron helyezkedett el.⁷

A polgári menekülteket csak névleg helyezték el táborokban, a valóságban magánlakásokban, panziókban és szállodákban kaptak szállást. A kormány a kihelyezett menekültekért 1,50 pengő/fő tartásdíjat fizetett, amennyiben a szállásadó hitelt érdemlő módon tudta igazolni az eltartást.⁸ Elvileg szigorú rendőri felügyelet és internálás alatt

4 MNL OL K 150 – 1939 – 1940. IX – 15 – sz. n. Polgári kori kormányhatósági levéltárak, Belügyminisztériumi levéltár, Lengyel menekültek

5 Uo.

6 MNL OL K 150 – 1939 – 1940. IX – 15 – 85–86.

7 Uo.

8 MNL OL K 150 – 1939. IX – 15 – 1068. men. /1939.

kellett volna élniük. A helyi polgári közigazgatás vezetője (általában a [fő]jegyző) volt a tábor parancsnoka, nála kellett jelentkezniük a polgári menekülteknek előbb napon-ta, később már csak tíznapenként. Költségüket a magyar állam fedezte, és a magyar átlagfizetést meghaladó napidíjat is kaptak.

A polgári menekültek felügyeletét a helyi közigazgatás vezető beosztású civil hivatalnokai látták el táborparancsnoki, helyettesi és egyéb minőségben. A menekültek nagyobb számban történő érkezésekor az érintett települések kötelesek voltak – minden érkezett személy pontos adatainak feltüntetésével – jelentést tenni a Belügyminisztériumnak a közigazgatási határain belül tartózkodó lengyel polgári menekültekről. Személyenként szociális nyilvántartó lapot is kellett kitölteni. A táborparancsnokok feladatai közé tartozott emellett a havi összefoglaló jelentések készítése is a tábor működéséről, amelyben fel kellett tüntetnie a menekültek létszámadatait, családi állapotukat, az üres férőhelyek számát, a „*táborszerű*” vagy a magánházaknál való elhelyezés preferálását, illetve az előző havi ellátmánymaradványt, vagy -tartozást, valamint a következő havi ellátmányszükségletet. Az elhelyezettek ellátását a kormány a Magyar–Lengyel Menekültügyi Bizottság és egyéb segítő szervezetek bevonásával tette lehetővé.

Ugyanakkor feszültséget okozott, hogy „*a menekültek megjelenésekor a magyar állam még nem követett kialakult menekültpolitikát, a vonatkozó rendelkezések az ezt követő tapasztalatok fényében változtak, finomodtak*”.⁹ Nemcsak arról van szó, hogy az alsóbb szervek nem értették, mit akarnak pontosan a minisztériumban, hanem előfordult, hogy a rendelkezések egy nap alatt háromszor változtak, mindig az előző ellenkezőjére. Így az alsófokú szervek nem tudták mennyire legyenek szigorúak, elnézőek, barátnak vagy ellenségnek tekintsék-e a menekülteket.

A katonai és a polgári menekültek körében is nőtt a szökések száma, rövid idő múlva arra a következtetésre jutottak a hatóságok, hogy külföldi kapcsolatok révén szervezik a szökéseket.¹⁰ A szökések nem egyszer köztörvényellenes cselekedetekkel párosultak (általában lopással).¹¹

A katonai menekültek táborainak kijelölésénél elsőrendű szempont volt, hogy hol tudják minél egyszerűbben és gyorsabban megoldani az elszállásolást és az ellátást, mivel a tél is közeledett; elhelyezésük földrajzilag egyáltalán nem volt zökkenőmentes. A magyar és a lengyel érdekeltség eltért egymástól. A lengyel Katonai Képviselőlet által Magyarország déli és középső részei voltak a legalkalmasabb területek a menekülttáborok felépítésére, míg „*hivatali véleményezés szerint a lengyel táborok létesítése külpolitikai okokból »legfeljebb« Várpalota környékén Esztergom térségében, valamint az északi, (magyar-csehszlovák) volt határ- és pénzügyőr laktanyában engedélyezhető*”.¹² A lengyel fél elutasította az ország északi részén történő táborkialakítást. Álláspontja szerint a lengyelek számára pszichikailag a németek közelsége zavaró lenne, továbbá felhívta a figyelmet arra, hogy ha már lengyel pénzből épülnek a táborok,

9 Uo..

10 MNL OL K 150 – 1939 – 1940. IX – 15 – 1075.

11 Uo.

12 Lagzi (1977) 26.

akkor olyan helyen épüljenek, amely a lengyelek számára a legmegfelelőbb – azaz a jugoszláv határhoz minél közelebb.

A bezártság okozta feszültség gyakran okozott konfliktusokat a katonák körében, akik gyakran megkerülték a magyar hatóságokat, és Budapestre vagy az ország belső területére távoztak. Ebben segítségükre volt a magyar lakosság is, akik szívélyesen fogadták a menekülteket. Ez olyan szinten feltűnő volt, hogy a vezérkari főnök nem mehetett el szó nélkül mellette: „A lakosság többsége a városokban megvásárolja a lengyel jelvényeket, és szembetűnő módon hordja, lelkesen fogad mindenkit. Felhívom a figyelmet e külpolitikai szempontból nem kívánatos demonstráció következményeire is.”¹³ A Honvédelmi Minisztérium a lengyelek őrzésével kapcsolatban arra az álláspontra helyezkedett, hogy a tiszti kar szabadon mozoghat az „internálás körzetében”, míg a légénységi állomány mozgását feltételekhez kötötték.

1939. szeptember 25-én Bartha Károly honvédelmi miniszter részletesen foglalkozott a katonai menekültekkel szemben tanúsított bánásmóddal. Elrendelték, hogy az internáltak a táborot csak megfelelő fegyveres őrkisérettel hagyhatják el; a táborokban a rendfenntartást a rangidős tisztek végezték, akiknek munkáját egy-két segéd-tiszt segítette; a lengyel táborvezetőség irodáján kívül orvosi rendelő, takarékpénztár, műhelyek és becsületbíróság működött. A közösségi helyiségben művelődési lehetőséget biztosítottak a táborlakók számára.¹⁴

A katonai menekültek rangjukat megtarthatták, kitüntetéseiket viselhették, fegyelem szempontjából a honvédségre kiszabott normák lettek az irányadók, azonban a velük szembeni bíraskodás a polgári büntetőbíróság előtt zajlott. A magyar honvédség felügyelete alá tartozó katonai táborok működési szabályai lehetővé tették, hogy a bentlakók elhagyhassák a tábor területét, a magyar átlagfizetést meghaladó napi-díjat is kapjanak, később pedig munkát is vállaljanak. A táborok helyének kijelölésekor ügyeltek arra, hogy a környéken ne legyenek olyan falvak, amelyekben erősen németbarát érzelmű a lakosság. A szinte semmilyen ellenőrzésnek köszönhetően hozhatták létre a lengyelek a Katonai Kirendeltséget, amelynek legfőbb feladata a kapcsolattartás lett – futárszolgálat révén a Varsó–Budapest–Belgrád útvonalon – a Párizsban újjáalakuló kormánnyal és főparancsnoksággal. Ugyancsak a látszatörzés tette lehetővé, hogy 1939–1940 fordulóján a Katonai Kirendeltség szervezésében közel 60 ezer lengyel katoná haladjon át az országon, hogy Jugoszlávia érintésével harcoljon a németek ellen.

A katonák szökésével függ össze a nagykanizsai rendőrkapitányság vezetőjének, Kovács Nagy Pál rendőrségi főtanácsosnak a jelentése: „Tegnap, azaz 26.-án este 7 órakor kapott egy Cláris rádiógrammot 4175 számmal, melyben a budapesti hadtest kémelhárító osztálya arra kéri fel, hogy: lengyel tisztek jogtalan határátlépési kísérletével kell számolni, fokozott ellenőrzést gyakorolni, lengyel útlevéllel érkezőket visszatartani és erről az 1. hadtest kémelhárító osztályát értesíteni kell. Debinszky lengyel táborno kot őrizetbe kell venni és Budapestre kell felkísérni. Kapitányság vezetője jelenti, hogy neki naponta 15-30 lengyel kilépője van, aki lengyel útlevéllel és Keokh. láttamozással szabályszerűen

13 Stolarski et al. (2000) 20.

14 Lagzi (1977) 152.

*kísérlik meg az átlépést s így ha ezeket a jövőben fel kell neki tartóztatni, úgy kér intézkedést, hogy mit csináljon velük.*¹⁵

Ez a jelentés is tükrözi a magyar közigazgatás dilemmáját: kiengedje-e a katonatisztek Jugoszláviába, ahonnan ők továbbutaznak, hogy a németek ellen harcoljanak, vagy ne törődjenek a németek ez irányú kérésével és a múltbeli kapcsolatok alapján is, engedjék ki őket.¹⁶

Törődés a menekültekkel: segélyezés és ellátás

A belügyminiszter 1939. szeptember 27-én kiadott rendeletében felhívta valamennyi rendőrkapitány, kirendeltségvezető, járási főszolgabíró figyelmét, hogy haladéktalanul vegyék nyilvántartásba a hatáskörük alá tartozó területen tartózkodó lengyel menekülteket,¹⁷ november 8-án pedig elrendelte, hogy „*az I. fokú rendőrhatalóságoknak hatósági területén tartózkodó lengyel polgári menekülteket a 100.000/1930.B.M. sz. r. 14.§.-a értelmében időnként személyes jelentkezésre kell kötelezni.*”¹⁸ Ez alól a kötelezettség alól felmenthették azokat a személyeket, akik Lengyelországban magas beosztású közszolgák vagy bírók voltak, közjogi vagy egyházi méltóságot töltöttek be vagy még mindig azok. „*Ezeket a személyeket csupán lakó /tartózkodási/ helyük végleges változtatása esetében kell szükséghez képest – a rendőrhatalóság előtti személyes megjelenésre kötelezni.*”¹⁹

Adatszolgáltatási lapjukat két helyen is nyilván kell tartani, melyet a rendelettel elmentésben két példányban kell elkészíteni (100/1937.VII.6b. eln. sz. rend.) és a Külföldiek Ellenőrző Országos Központi Hatóság számára eljuttatni szükséges. Kimondták, hogy „*az időnként személyes jelentkezésre kötelezett lengyel polgári menekült a részére tartózkodási helyül kijelölt községet /várost/ a hatóság engedélye nélkül el nem hagyhatja. (...)*”²⁰ A tartózkodási hely önkényes elhagyása, valamint a jelentkezési kötelezettséggel fennálló rendelkezések megszegése elzárás büntetésével járó súlyos kihágást képez. „*Rövidebb távozás engedélyezésére a táborfelügyelő községi jegyző, valamint a tartózkodási hely I. fokú rendőrhatalósága jogosult, a tartózkodási hely végleges megváltoztatására azonban engedélyt kizárólag a Külföldiek Ellenőrző Országos Központi Hatóság adhat. Az I. fokú rendőrhatalóságnak az ilyen irányú kérelmet – részletes véleményes jelentése kíséretében – minden esetben a Külföldiek Ellenőrző Országos Központi Hatósághoz kell felterjesztenie.*”²¹ A menekültek szociális ellátásáról, támogatásáról a 254/1939. B.M. sz. kiadott utasítás rendelkezett, egyúttal minden korábbi, ebben a tárgyközben kiadott rendelet hatályon kívül helyezte.

A legnagyobb kérdés a szociális ellátásban az anyagi forrás megteremtése volt. Ennek alapján „*a menekültügy költségeinek fedezésére a minisztertanács 1939. november*

15 MNL OL K150 – 1939 – 1940. IX – 15 – 1012.

16 Uo.

17 MNL OL K150 – 1939. IX – 9 – 14299.

18 MNL OL K150 – 1939 – 1940. IX – 15. 233.

19 Uo.

20 MNL OL K150 – 1939 – 1940. IX – 15. 234.

21 MNL OL K150 – 1939 – 1940. IX – 15. 234.

3-án elrendelte, hogy ezen kiadásokat a BM »Közjótékonyági és emberbaráti intézmények: az Átmeneti kiadások és előirányzatok nélküli kiadások« című költségvetési rovatok terhére intézzék.²² A menekültek között „kiváltságokat” élveznek a „diplomáciai útlevelel utazók, a magas egyházi és állami hatóságok vezetői, egyszóval a magas politikai személyiségek és hozzátartozóik”. A felsoroltak közé tartozó személyek esetében nem kellett ragaszkodni az internálótáborokban való elhelyezésükhöz. Amennyiben rendelkeztek elegendő anyagi forrással létfenntartásukhoz, naponkénti ellenőrzés mellett szabadon mozghattak.

A lengyel polgári menekültek segélyezése a menekültek jogosultságaitól függően különvált. Az önellátók függetlenséget élveztek, csak bizonyos megjelenési kötelezettségük állt fenn, de az sem minden esetben. Ők így nem részesülhettek tábori ellátásban. Ebből az okból kifolyólag külön ellátási segélyért kellett folyamodniuk, melyet átlagban 2,20 pengőben állapítottak meg naponta személyenként, derül ki a levéltári iratanyagból.

A menekültek pontos létszámát minden szombaton jelenteni kellett a BM IX. osztályának településenként.²³

A levéltári iratanyagból kiderül, hogy főképp önellátó, dolgozó lengyel menekültek kértek ellátási segélyt. A táborlakók csak a táborparancsnok engedélyével és felügyeletével válhattak munkát, igényelhetek plusz juttatást, de tábori segélyezésben részesültek.²⁴

A segélyezés mindennapi problémáira világít rá a párkányi főszolgabíró 1943. július 17-i levele: „Adunamocsi tábornál azok a lengyel polgári menekültek, akik a laktanyában nyertek elhelyezést a napi 2P.50 fill. ellátás helyett csak 2P.30 fill. ellátásban részesültek, a különbözetet közös kiadások fedezetére használták fel. Ugyanis méltánytalannak látszott, hogy az a menekültek, akik a községben magánházaknál vannak elhelyezve és lakbért fizetnek ugyanakkora összegű ellátásban részesüljenek, mint a házbért nem fizető laktanyában lakó menekültek. Az ellátási segély ily módon való folyósítására az h. táborparancsnoknak hivatali elődöm adta a felhatalmazást. Az ellátási segélyeknek említett módon való kifizetését beszünttettem és utasítottam a kifizetést teljesítő táborparancsnokokat, hogy az előirt ellátási segélyösszeget mindenkinek teljes egészében fizessék ki...”²⁵

A lengyel menekültek fogadásakor az első és legfontosabb feladat az orvosi-egészségügyi ellátás megszervezése volt. Kiemelt kérdésként kezelték a menekültek egészségügyi ellátását. Az 1940. május 9-én megtartott minisztertanácsi ülésen Keresztes-Fischer Ferenc belügyminiszter kérte a minisztertanácsot a lengyel és a jóval kisebb számú szlovák, román és francia menekült egészségügyi, orvosi támogatására, amelyhez 1 millió pengőre van szükség. 1939. november 3-án létrejött a lengyel orvosok csoportja, amely ellátta mind a katonai, mind a polgári táborok egészségügyi feladatait. A csoport 1939 novemberében kezdte meg hivatalos működését, eredményes munkájuk elsősorban Koflataj-Szrednicki tábornoknak volt köszönhető, akinek révén ingyenessé tették az orvosi ellátást.

22 Kapronczay (1992) 40.

23 MNL OL. K150 – 1939 – 1940. IX – 15 – 87.

24 MNL OL K150 – 1941. IX – 9 – 1061/1941.

25 MNL OL K150 – 1942. IX – 15 – 405/1943.

A lengyel orvosi és egészségügyi szolgálat felbecsülhetetlen tevékenységet fejtett ki a menekülők körében. Az új életkörülmények közé kényszerült emberek gyakran zaklatottak voltak, depressziós betegségek jelentkeztek náluk, a katonai táborokban az alkoholizmus jelentőssé vált. A Lengyel Orvosok Csoportjának születési és halálozási jegyzőkönyvi kimutatása alapján 1944. március 19-ig Magyarországon 139 menekült hunyt el, nagyrészüik tüdőbajban, de voltak közöttük olyanok is, akik az öngyilkosságba menekültek.²⁶ A lengyel orvosok a szolgáltatásaikért juttatást kaptak.

A zloty „ügy”

A lengyel menekültügy történetéhez tartozik a lengyel fizetőeszköz, a zloty beváltásának története is.

A Magyarországra érkezett menekültek 1939 szeptemberében folyamán – más lehetőség híján – zlotyval fizettek az ellátásukat biztosító magánszemélyeknek. Tekintettel arra, hogy „*kötött valutaváltás*” volt életben, melynek értelmében kizárólag a pénzügyminiszter rendelkezett a külföldi valuta magyar pengőre való váltásának feltételeiről – amelyet gyakorlatban a Magyar Nemzeti Bank valósított meg –, nehézséget okozott a magyar lakosság számára a lengyel pénz magyar pengőre váltása. Több olyan irattal is találkozhatunk a lengyel menekültekkel kapcsolatban, amely a zloty beváltásának nehézségeivel és problémájával foglalkozik.

A kárpátaljai Ökörmező községben 1939 szeptemberében a hatóság felhívta a magyar lakosság figyelmét, hogy függetlenül attól, hogy a lengyelek zlotyval kívánnak fizetni a szolgáltatásokért, azt kötelesek elfogadni és a megfelelő ellenszolgáltatást nyújtani. Nagyon sok vendéglős és kereskedő így is tett, de a kapott zloty átváltása magyar pengőre majd minden esetben elmaradt vagy sokkal később, akár éves tolodással került kifizetésre. Következtethetünk erre egy vendéglős, Herkovits Mórné kérelme alapján, amelyet 1940. május 2-án nyújtott be a belügyminiszterhez.²⁷ A vendéglős közel 1218 zlotyival és 33 garassal rendelkezett, melyet lengyel menekültektől fogadott el a hatóság felszólítására. A lengyel zloty 2:1 arányban kellett váltaniuk, így a kifizetések is ennek alapján történtek. Részére a megtérítés azóta sem történt meg, és anyagi nehézségekre hivatkozva – közadótartozás – kívánja annak mihamarabbi magyar pengőre való váltását.

A kárpátaljai vendéglős története nem egyedülálló, több ilyen eset is történt, amelyeket meghallgatásokkal és iratok, nyugták bekérésével ki is vizsgáltatott a belügyminiszter – derül ki egy 1940. december 21-én kelt, pénzügyminiszteri levélből.²⁸ A vizsgálat megállapította, hogy a kárpátaljai magyarok önelhatározásból fogadták el a zloty, és váltották be a saját maguk által meghatározott valutaárfolyamon. A fentebb említett Herkovits Mórné esetében is ez igazolódott be, amit az 1940. november 12-én a belügyminiszterhez a Kárpátaljai terület kormányzó biztosa által írt levél támaszt

26 Kapronczay (2009) 137.

27 MNL OL K150 – 1940. IX – 15 – 5185.

28 MNL OL K150 – 1940. IX – 9 – 53-54.

alá.²⁹ (Herkovits Mórné esetében a vizsgálatot a belügyminiszter 1940. május 25. napján a kérelem beérkezését követően rendelte el.)³⁰ A pénzügyminiszter megtagadta a kárpátaljai kérelmezők zlotyjának pengőre történő átváltását, a nemzeti bankból történő kifizetését, sőt mi több, még fedezetet sem volt hajlandó nyújtani a kifizetésekre. A levéllel egy időben a pénzügyminiszter megküldte az egyéni kérelmeket, továbbá egy táblázatos kimutatást a kérelmezők neveivel letétbe helyezett zlotyjukról. Tekintettel arra, hogy ő megtagadta a kifizetést, a belügyminiszterre bízta a kérelmek ügyében való érdemi döntést. Javaslatot tett, hogy mivel a valutaváltás jóhiszeműségből történt, ezért méltányosságból fizesse ki számukra pengőbéli értékét a lengyel menekültek segélyezésére felállított alapból. De hozzáfűzte, hogy ezt a megoldást kizárólag a legvégső esetben alkalmazza a belügyminiszter, amennyiben már a magyar polgárok létfenntartását és/vagy megélhetését veszélyeztetné a zloty ki nem fizetése pengőben. Felhívta a figyelmet arra is, hogy akik ilyen ún. segélyben részesülnek, kötelesek letétbe helyezni zlotyjukat a Magyar Nemzeti Bank budapesti főintézeténél.

A kimutatásból látható, hogy nem jelentéktelen összegekről van szó. Ökörmező község lakossága összesen 16 403,39 zlotyit fogadott, amely 8 201 magyar pengőnek és 70 fillérnek felelt meg.³¹ Összehasonlításként 1939-ben az átlag napi munkásbér 2,21 pengő volt. Ezzel az összeggel kalkulálva egy havi átlagbér – 25 munkanappal számolva – 55,25 pengőt tett ki, amikor „200 pengő fixszel az ember könnyen viccelt”.

A beváltások másik nagy nehézségét az árfolyam meghatározása okozta, mivel a lengyel zloty a háborús események miatt rohamos mértékben értéktelenedett el a pengőhöz képest. Ez jól tükröződik az ökörmezői lakosok levelében, amelyet a Kárpátaljai terület kormányzóbiztosának írtak 1940. július 22-én:

„Alulírott ökörmezői lakosok tisztelettel előadjuk a múlt év szeptember havában – a lengyel menekülés kezdetén az idemenekülő lengyel polgári lakosságnak és katonai személyeknek különféle közszükségleti cikkeket, élelmet, ruházatot, stb. adtunk el. A lengyel menekülők zlotyival fizettek és miután szeptember 21-én a zlotyi még a hivatalos lapban is jegyezve volt a lengyelek pénzét 100:65 arányban váltottuk be. A beváltás után pár órán belül lett tudomásunkra adva, hogy a zlotyit csak 100:10 arányban lehet beváltani, ekkor azonban az eladott árutat visszaszerezni nem tudtuk. A községi elöljáróság ezen beváltási arányszám után kihirdette azt is, hogy a visszaélések elkerülése végett a kereskedők által beváltott zlotyi haladéktalanul beszolgáltatandó a községhez, ahol az a mai napig is letétben fekszik. – A község elöljárósága a beváltott összegekről készített kimutatást hivatalos úton illetékes helyre terjesztette fel, azonban a községi elöljáróság előterjesztése még a mai napig elintézve az illetékes felsőbb hatóságok által nem lett. [...] Kérésünk támogatására tisztelettel előadjuk, hogy a lengyel háború tragikus befejezése mindenkit készületlenül ért és a menekülések kezdete idején senki nem gondolt arra, hogy Lengyelország tönkre fog menni. Az ideérkező menekülők éhesek, ruhátlanok voltak, emberi kötelességünknek tettünk eleget, amikor még a Magyar Nemzeti Bank által is jegyzett zlotyikat a jegyzési árfolyamon menekültektől beváltottuk.

29 MNL OL K150 – 1940. IX – 15 – 19.767/1940. szám (Kárpátalja).

30 MNL OL K150 – 1940. IX – 15 – 5185. szám. (Kárpátalja).

31 MNL OL K150 – 1940. IX – 15 – 56. (Kárpátalja).

Vannak közöttünk olyanok, akiknek jóformán mindenét megvették a lengyel menekülők, elzárkózni előlük viszont nem lehetett, mert hiszen órák hosszáig sorban állottak, hogy egy kevés eledelhez, egy falat kenyérhez hozzájussanak...³²

A magyar kormány előzetesen nem foglalkozott azzal az egyszerű kérdéssel, hogy a lengyel menekültek mivel fognak fizetni Magyarországra érkezésük után. Az 1942-ig vizsgált iratok között nem találtam olyan anyagot, amely a letétbe helyezett zlotyok pengőre való átváltását tárgyalná.

Kezembe került egy 1939. október 31-én kelt belügyminiszteri levél, amely részletesen kifejtette a probléma gyökerét és egyben előremutatást nyújtott a megoldásában, mégsem hozott eredményeket:

„Kárpátaljai kormányzó Biztosának, Ungvár

Értesülésem szerint, – a lengyelországi menekülések első idejében, – a kárpátaljai kereskedők, vendéglősök stb. egyes esetben a helyi katonai és csendőr-parancsnokságok utasítására áruért, vagy egyéb szolgáltatásokért lengyel menekültektől zlotybankjegyeket fogadtak el. A Magyar Nemzeti bank a zlotyot hivatalosan 1939. évi szeptember hó 18.-ig jegyezte. A zloty utolsó hivatalos jegyzéke eladás esetében 100 Zloty = 61 pengő volt. Az említett nap után a Nemzeti Bank a zloty jegyzését és átváltását beszüntette. Ennek folytán az zloty-bankjegyek beváltására ez idő szerint nincs lehetőség, s az időközben bekövetkezett külpolitikai változások folytán az zloty bankjegyek értékelésére nincs is alap...³³

Az érdekesség ebben a levélrészletben, hogy míg az előző kérelemben az ökörmezői kereskedők és vendéglősök arra alapozták igényüket, hogy szeptember 21-én a hivatalos lap még jegyezte a lengyel zlotyot és ők az ott meghatározott értékben váltottak, addig a belügyminiszter levelében azt közli, hogy csak szeptember 18-ig jegyezték és váltották át a lengyel zlotyot. Hogy valóban melyik félnek van igaza, még nem derült ki az iratokból. Annyi azonban bizonyos, hogy az állam így nagyobb pénzügyi veszteségtől kímélte meg büdzsáját azzal a kijelentésével, hogy nem áll módjában beváltani a magyaroknál lévő zlotyot, vagy ha be is váltja, csak korlátozott határok között teszi.

A levél folytatása:

„...A lengyel menekültek zlotyi bankjegyeire (a minisztertanács 1939. évi szeptember hó 22.-én tartott ülésén hozott határozat alapján), a Magyar Nemzeti Bank ad ugyan előleget, és pedig bankjegyek névértékének 10%-át, de személyenként legfeljebb 100 pengőt, az értékesítésnek ez a módja azonban a szóban levő esetekben nem alkalmazható. Mivel érdekelt kérelmező kereskedőket és vendéglősöket stb. a zloty-bankjegyek átvételével esetleg károsodás érte, a leghitelesebb esetben megengedhetőnek tartom, hogy a károsodásokért az érdekeltek kártérítésben részesüljenek...³⁴

Példaként hozható fel Rosenberg Lipót sóslaki lakos esete is, aki ökörmezői sors társaihoz hasonlóan megerősíti azt a tényt, hogy a magyar a lakosság a hatóság felszólítására váltotta be a lengyel zlotyot.³⁵ Még több olyan hasonló jegyzőkönyvet is olvashatunk, amelynek szereplői szolgáltatásért vagy árukért cserébe elfogadták a lengyel

32 MNL OL K150 – 1940. IX – 15 – 1067.

33 MNL OL K150 – 1939 – 1940. IX – 15 – 980.

34 Uo.

35 MNL OL K150 – 1940. IX – 15 – sz. n. (Sóslak)

zloty 50 filléres értékben. Az iratanyagokból ugyanakkor – hasonlóan, mint az ökörmézői lakosok esetében – nem derül ki, hogy a zlotybeváltásra sor került volna egészen 1942-ig.

A minisztertanács fentebb idézett döntése miatt 1940 elején már 10 milliónyi zloty bankjegy került letétbe, az államkincstárt terhelve ezzel. A lengyel követ – a korlátozások ellenére – a magyar kormány jóindulatának újabb bizonyítékát látta a rendelkezésben, amely nem sértette a lengyelek büszkeségét, mert nem tartották a gyorssegély megalázó formájának.

Összegzés

A második világháború kitörése után a magyar kormány számíthatott és számított a lengyel menekültekre. Nem csupán az évezredes barátság kapcsán, hanem mert a bécsi döntés következtében 180 km hosszú közös magyar–lengyel határszakasz jött létre. De az biztos, hogy a lengyel menekültek száma és a menekülés intenzitása mindenkit meglepett, ez tükröződik a különböző szintű jegyzőkönyvekben. A politikusok, a közvélemény, a lakosság általában átérezte, megértette az országra nehezedő felelősség súlyát – ez derül ki az emlékiratokból, visszaemlékezésekből is. A többség inkább barátként, mintsem menekülő idegenként kezelte a lengyeleket.

Összességében elmondhatjuk, hogy Magyarország erején felül teljesített a lengyel menekültek befogadását és ellátását illetően. Megmutatta, hogy pozitív hozzáállással és észszerű, racionális döntések sorozatával több tízezer ember életét, sorsát tudja pozitív irányban befolyásolni anélkül, hogy ezzel hátrányt okozna saját lakossága körében.

Sok embert lehetne idézni, hogy miként értékeli a magyarok lengyelmentő, lengyelsegítő tevékenységét a második világháború idején. Én közülük Grzegorz Łubczyk újságíró, volt budapesti lengyel nagykövet véleményét választottam. Łubczyk és felesége, Krystyna 2010-ben jelentette meg az *Emlékezés – lengyel menekültek Magyarországon 1939–1946* című kétkötetes művét. A könyv gerincét Antall József hagyatéka képezte. Ennek alapján készítette el Łubczyk a *Magyar szív* (*Węgierskie serce*) című egyórás dokumentumfilmjét három évvel később, amely történelmi mementó és köszönetnyilvánítás a magyaroknak a menekülteknek nyújtott segítségért. A film bemutatóján a forgatókönyvíró-rendező elmondta, hogy egyetlen más nép és társadalom sem tanúsított olyan együttérzést és nyújtott olyan nagy támogatást a lengyeleknek, mint a magyarok 1939 őszén és az azt követő években.

IRODALOMJEGYZÉK

- Dombóvári Antal (2008): *Lengyel menekültek Rákospalotán, 1939–1945*. Forrás: http://www.leki17.hu/pdf/lengyel_menekultek_1939.pdf (2016. 11. 03.)
- Fejes Sándor (2004): *Lengyel menekültek Veszprém-megyében 1939–1945*. Pápa, Pápai Lengyel Kisebbségi Önkormányzat.
- Fiziker Róbert (2015a): *Lengyel hazafi vs. lengyel zsidó*. Forrás: http://archivnet.hu/politika/lengyel_hazafi_vs._lengyel_zsido.html (2016. 12. 30.)
- Fiziker Róbert (2015b): *Lengyel menekültek Magyarországon. Együtt harcolt s isza borát?* Forrás: http://www.archivnet.hu/politika/lengyel_hazafi_vs._lengyel_zsido.html (2016. 12. 31.)
- Kapronczay Károly (1991a): *A lengyel menekültügy irányítása*. In: Kapronczay Károly: *Magyarok és lengyelek – Menekültügy 1939–1945*. Budapest, Gondolat Kiadó.
- Kapronczay Károly (1991b): *Lengyel zsidó menekültek Magyarországon a második világháború alatt*. In: Kapronczay Károly: *Magyarok és lengyelek. Menekültügy 1939–1945*. Budapest, Gondolat Kiadó.
- Kapronczay Károly (1992): *Akkor nem volt Lengyelország...* Budapest, Magvető Könyvkiadó.
- Kapronczay Károly (2000): *A magyar–lengyel történelmi kapcsolatok évszázadai*. Budapest, Mundus Magyar Egyetemi Kiadó.
- Kapronczay Károly (2009): *Lengyel menekültek Magyarországon 1939–1945*. Budapest, Mundus Magyar Egyetemi Kiadó.
- Klajn, Lajčo (2001): Dr. Teleki Pál gróf személyisége és munkássága. In: *Létünk*, 31. évf. 3–4. sz. 11–20.
- Klettner Csilla – Kovács Tamás (2016): *A lengyel menekültek magyarországi fogadtatása 1939 őszén*. Forrás: http://www.archivnet.hu/menekultkerdes_migracio_magyarorszagon_a_20_szazadban/2._a_lengyel_menekultek_magyarorszagi_fogadtatasa_1939_oszen.html (2016. 12. 31.)
- Kovács Tamás (2009): *A Belügyminisztérium rendészeti és karhatalmi feladatai 1920–1944. között*. In: Gaál Gyula – Hautzinger Zoltán (szerk.): *Tanulmányok „A rendészet kultúrája – kulturált rendészet” című tudományos konferenciáról*. Pécsi Határőr Tudományos Közlemények X. Pécs, Magyar Hadtudományi Társaság Határőr Szakosztály Pécsi Szakcsoportja.
- Kovács Tamás (2010): *Egy szervezet – egy feladat? A Külföldiek Ellenőrző Országos Központi Hatóság létrejötte és működése, 1930–1945*. In: Valcsicsák Imre (szerk.): *Rendészeti Doktoranduszok II. Országos Konferenciája 2010. november 17. Rendvédelmi Füzetek, 2010/4. sz.*
- Lagzi István (1975): *Lengyel menekültek Zala megyében a második világháború idején*. Zalaegerszeg, Zalai gyűjtemény 3. sz.
- Lagzi István (1977): *Lengyel menekültek tábori viszonyai Észak-Magyarországon*. In: Szabadfalvi József: *A Herman Ottó Múzeum Évkönyve XVI*. Miskolc, Herman Ottó Múzeum.
- Lagzi István (2000): *A Magyarországon internált lengyel katonák evakuációja a magyarországi „északi és nyugati régióból” 1939–1941*. In: Bősze Sándor (szerk.): *Somogy megye múltjából: levéltári évkönyv*, 31. sz. 133–176.
- Lagzi István (2015): *Lengyel katonák evakuációja Magyarországról 1939–1941*. Budapest–Szeged–Város, METEM: *Historia Ecclesiastica Hungarica Alapítvány. Lengyel menekültek Magyarországon a háború alatt* (1946). Budapest, Athenaeum.
- Lengyel Tiszti Tábort – Ipolyhídvég: Magyarországon internált lengyel katonatisztek tábortábor naplója, 1939–1944* (2010). Esztergom, Kultsár István Kiadói Alapítvány és a Komárom-Esztergom megyei Önkormányzat.
- Łubczyk, Grzegorz (2004): *A lengyel Wallenberg*. Budapest, Széphalom Könyvműhely.
- Łubczyk, Krystyna – Łubczyk, Grzegorz (2010): *Emlékezés I–II. Lengyel menekültek Magyarországon 1939–1946*. Varsó, Rytm könyvkiadó.
- Maróti Zsolt Viktor (2015): *„Pawel Teleki” – egy magyar miniszterelnök lengyel szemmel*. Forrás: <http://ujkor.hu/content/pawel-teleki-egy-magyar-miniszterelnok-lengyel-szemmel> (2016. 11. 03.)
- Nowak, Jerzy Robert – Olszanski, Tadeusz – Juhász Gyula (1985): *Barátok a bajban. Lengyel menekültek Magyarországon 1939–1945*. Budapest, Európa Könyvkiadó.
- Stolarski, Jan et al. (2000): *Menekült-rapszódia. Lengyelek Magyarországon 1939–1945*. Budapest, Széphalom Könyvműhely.

Levéltári források

Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltár, (MNL OL) K150-1939 (1940, 1941, 1942) -IX-15, Polgári kori kormányhatósági levéltárak, Belügyminisztériumi levéltár, Lengyel menekültek.

MNL OL K 150 – 1939 (1940, 1941) – IX-9, Polgári kori kormányhatósági levéltárak, Belügyminisztériumi levéltár, Lengyel menekültek

MNL OL K 27 Minisztertanácsi jegyzőkönyvek 1939. 10. 5. Forrás: https://www.eleveltar.hu/web/guest/bongeszoz?ref=TypeDeliverableUnit_5646a9ab-67cd-4c7e-8d15-bc6f12409e9b&tenant=MNL&parentHierarchy=5646a9ab-67cd-4c7e-8d15-bc6f12409e9b%2063d0b40a-1326-4f5b-91aa-3efeb944e9%20MNL_14678%20MNL_733343%20MNL_733342%20MNL_733328%20MNL_14660%20MNL_49%20MNL_1 (2016. 11. 04.)

ABSTRACT

The life of Polish Refugees in Hungary Between 1939 and 1945

Orsolya Ilona JÁMBOR

“Polish and Hungarian are two good friends; they fight and drink their wine together” – as the saying goes. I chose a motto which is well-known in Poland, isn’t unknown in Hungary either. While writing about the most relevant five years of the Polish – Hungarian relations. I focused on discovering the administration and social welfare system of the Polish refugee crisis. I paid special attention to the exploration of the relationship between the Polish and Hungarian population. My goal was to introduce some aspects of a years-long refugee crisis objectively, free from bias and emotion.

Keywords: Polish refugees, Ministry of Interior, World War II, Antall József Sr.